ADRIANA TODEA

REFLEXIVITATEA ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN PERSPECTIVA GRAMATICII RELAȚIONALE

1. Principiile gramaticii relaționale (GR) au fost elaborate de către David Perlmuter şi Paul Postal în timpul diasporei chomskiene din anii '70 (Blake 1990, p. 1). La baza acestei teorii stau conceptele fundamentale ale gramaticii tradiționale: noțiunile de *predicat, subiect, obiect*. Prin reinterpretarea şi îmbogățirea acestor noțiuni, gramatica relațională tratează o serie largă de limbi reprezentând grupuri genetice şi tipologice diferite din perspectiva unei sintaxe universale. Cu alte cuvinte, GR încearcă să stabilească legi sintactice universale.

Gramatica relațională abordează structura propoziției dintr-o perspectivă multistratală şi nonliniară. Setul de relații gramaticale, cum ar fi predicatul (P), subiectul, obiectul direct sau obiectul indirect, cuprinde noțiuni sintactice primare, care nu se definesc în funcție de poziția lor într-o reprezentare liniară sau în funcție de nişte relații de dominanță (La Fauci 1988, p. 1-2). Relațiile gramaticale formează o ierarhie după cum urmează:

subiect	obiect direct	obiect indirect	oblic
1	2	3	

Relațiile gramaticale (RG-uri) numite *termeni primari* sunt *1, 2* şi *3* (dintre care *1* şi *2* sunt termeni *nucleari*), iar relațiile gramaticale nonprimare se constituie într-un set deschis care include relații *oblice*, cum ar fi locativul, temporalul, instrumentalul etc.

Propoziția poate prezenta mai multe niveluri sintactice distincte, numite *straturi*. Astfel, o propoziție *monostratală* este formată dintr-un singur strat sintactic, în timp ce o propoziție *multistratală* se constituie din două sau mai multe niveluri. Elementul purtător al relației predicative este cel care inițializează nominalele ca subiect, obiect sau oblic în stratul inițial, în funcție de valențele sale sintactice (La Fauci 1988, p. 2). Straturile următoare vor reflecta *reevaluări* (*avansări* [advancements] şi *retrogradări* [demotions]) sau *construcții cu element expletiv* [dummy constructions] (*ibidem*).

În exemplul [1], în funcție de valența sa sintactică, verbul 'a da', purtător al relației predicative, inițializează nominalele 'Ion' ca subiect, 'inelul' ca obiect

DACOROMANIA, serie nouă, V–VI, 2000–2001, Cluj-Napoca, p. 315–324

direct şi ‘Maria’ ca obiect indirect. La diateza activă propoziţia [1] are un predicat notat cu P, un subiect notat cu 1, un obiect direct 2 şi un obiect indirect 3.

	1		P	2	3
[1]	Ion	îi	dă	inelul	Mariei.

La diateza pasivă (vezi [2a]) propoziţia presupune o reevaluare în cel de-al doilea strat. Obiectul direct iniţial avansează la relaţia de subiect (de la 2 la 1), iar subiectul iniţal îşi pierde statutul de termen primar şi este retrogradat la statutul de *şomer* [chomeur]. Am putea descrie procesul de *intrare în şomaj* a nominalului ‘Ion’ ca pierdere a relaţiei sintactice de subiect, dar nu şi a rolului tematic de agent al propoziţiei. Relaţia gramaticală de şomer este marcată în diagramele stratale prin Cho sau prin accentul circumflex ^.

	2		3	1
	1		3	Cho
[2a]	Inelul	este dat	Mariei	de către Ion.

Un proces similar are loc în cazul predicatului ‘a da’. Este vorba de modul în care gramatica relaţională explică auxilierea. Predicatul P intră în şomaj, în timp ce auxiliarul preia relaţia predicativă, moştenind şi nominalele iniţializate de către predicatul precedent (La Fauci 1988, p. 5). În consecinţă, diagrama stratală [2a] trebuie completată după cum urmează:

	2		P	3	1
	1		P	3	Cho
	1	P	Cho	3	Cho
[2b]	Inelul	este	dat	Mariei	de către Ion.

2. În conformitate cu Blake (1990, p. 72), în gramatica relaţională există două tipuri de reflexive: (1) *reflexive nominale* şi (2) *mărci reflexive.*

Reflexivele nominale au acelaşi statut cu celelalte nominale şi suferă iniţializarea în stratul iniţial, iar reflexivitatea se discută în acest caz în termeni de coreferinţă şi anaforă.

Mărcile reflexive reflectă însă fenomenul de *multiataşament* [multiattachment], care constă în atribuirea a două relaţii de termen primar (1,2 sau 1,3) aceluiaşi nominal în acelaşi strat. În acest caz reflexivul nu are statut de nominal, ci este o particulă morfologică, nominală sau verbală, care marchează multiataşamentul (La Fauci 1988, p. 7).

2.1. În limba engleză reflexivele sunt de fapt nominale, existând importante contraargumente împotriva tratării lor ca mărci ale multiataşamentului. Propoziţia

[3], de exemplu, ridică probleme atunci când se încearcă interpretarea ei prin multiataşament[1].

	1,2	P	
	1	P	2
	1	P	Obl
[3a]	John	thinks	about himself.
	John	gândeşte	despre sine
	‘John	se gândeşte	la sine’.

	1,Obl	P	
	1	P	Obl
[3b]	John	thinks	about himself.

[3a] şi [3b] sunt două diagrame relaţionale care interpretează reflexivul ca marcă a multiataşamentului, însă nici una dintre ele nu este acceptabilă în GR. Prima, care prezintă un multiataşament (1,2) în stratul iniţial şi o retrogradare de la 2 la oblic în stratul final, încalcă *Legea oblicelor* [The Oblique Law], care prevede ca toate oblicele să fie iniţializate ca oblice în stratul iniţial[2]; în consecinţă, o retrogradare de la 2 la oblic nu este posibilă. Nici cea de-a doua diagramă relaţională nu este acceptabilă, un multiataşament (1, oblic) nefiind posibil în GR, deoarece oblicul nu este un termen primar. Prin urmare, nu se poate vorbi de un multiataşament în propoziţia [3], deoarece reflexivul trebuie iniţializat ca oblic în stratul iniţial, fiind aşadar tratat ca un nominal şi nu ca o marcă a multiataşamentului, aşa cum reiese din diagrama relaţională corectă [3c]:

	1	P	Obl
[3c]	John	thinks	about himself.

Din punct de vedere semantic reflexivitatea propoziţiei [3] se discută aşadar în termeni de coreferinţă şi anaforă.

2.2. În limba română, ca de altfel în toate limbile romanice, reflexivitatea este o problemă legată de marcarea multiataşamentului în morfologia verbului.

	1,2	P	Loc
	1	P	Loc
[4]	Ion	se priveşte	în oglindă.
		reflexiv Ac.	

Marca reflexivă ‘se’ nu este purtătoare a nici unei relaţii gramaticale, şi, după cum argumentează Carol Rosen referitor la reflexivul *‘si’* din limba italiană, aceasta nu are nici natură referenţială, nici nominală, ci este o marcă ce semnalează multiataşamentul (1984, p. 45), chiar dacă se declină după persoană şi număr.

[1] Demonstraţia este luată din Blake 1990, p. 73.

[2] Legea oblicelor: „Fiecare arc oblic este un arc iniţial” (Perlmutter & Postal 1984).

Singurul reflexiv în limba română care ar putea fi considerat un nominal şi nu o marcă a multiataşamentului este forma accentuată ‘pe sine’ (reflexiv + morfem al acuzativului ‘pe’) sau ‘sieşi’ (reflexiv în dativ).

	1,2	P		Loc
	1	P	2	Loc
[5]	Ion	se recunoaşte	pe sine	în oglindă.
		reflexiv Ac.	morfem Ac. reflexiv	

	1,3	P		2
	1	P	3	2
[6]	Ion	îşi face	sieşi	o prăjitură.
		reflexiv D.	reflexiv D.	

Reflexivele ‘pe sine’ şi ‘sieşi’ nu pot fi inițializate ca relații de tip obiect 2, respectiv 3, în stratul inițial din cauza multiataşamentului marcat de mărcile reflexive ‘se’ sau ‘îşi’, care ne semnalează că nominalul ‘Ion’ este purtătorul atât al relației de subiect, cât şi al celei de obiect în stratul inițial, iar conform *Legii unicității în strat* [Sratal Uniqueness Law], două nominale distincte nu pot fi purtătoare ale aceleiaşi relații în cadrul aceluiaşi strat[3]. Astfel, ‘pe sine’ sau ‘sieşi’ sunt inițializate în cel de-al doilea strat, în timp ce nominalul ‘Ion’ cedează relația de tip obiect în favoarea formelor accentuate. În consecință, nefiind inițializate în stratul inițial, ‘pe sine’ şi ‘sieşi’ nu pot fi considerate reflexive nominale.

2.2.1. [4], [5] şi [6] sunt *reflexive propriu-zise* [true reflexives], deoarece prezintă atât reflexivitate semantică, cât şi gramaticală. Fiind reflexive din punct de vedere semantic, multiataşamentul apare în stratul inițial. (Rolurile semantice se dovedesc a fi corelate cu relațiile gramaticale inițiale (Rosen 1984, p. 7), iar în cazul reflexivității putem chiar vorbi de un homomorfism strict, reflexivitatea la nivel semantic implicând-o pe cea la nivelul relațiilor gramaticale inițiale.) *Pseudoreflexivele* [false reflexives] sunt reflexive numai din punct de vedere gramatical şi, în consecință, multiataşamentul apare în acest caz numai în straturi noninițiale.

Gramatica relațională a dovedit, grație abordării multistratale a sintaxei propoziției, că tratarea tradițională a verbelor intranzitive ca grup omogen este inexactă. GR a descoperit două clase de verbe intranzitive care prezintă comportamente sintactice diferite. Inițial, această problemă a fost ridicată de distribuția *avere/essere* în auxilierea timpurilor perfecte în limba italiană.

[7a] Giorgio ha (*è) lavorato.
‘Giorgio a muncit’.

[8a] Giorgio è (*ha) sparito.
‘Giorgio a dispărut’.

[3] Legea unicității în strat: „Două nominale nu pot fi purtătoare ale aceleiaşi relații gramaticale în acelaşi strat” (Perlmutter & Postal 1984).

Atât *lavorare* cât şi *sparire* sunt verb‘e intranzitive în limba italiană, totuşi, în formarea perfectului, primul îl selectează pe *avere* ca auxiliar, iar cel de-al doilea pe *essere*. *Ipoteza inacuzativităţii* explică distincţia între cele două tipuri fundamentale de intranzitivitate la nivelul structurii sintactice multistratale: propoziţia *inacuzativă* [8] are un obiect direct iniţial şi nu un subiect iniţial, iar propoziţia *inergativă* [7] are un subiect iniţial şi nu un obiect direct iniţial. Diferenţa dintre cele două propoziţii intranzitive constă, aşadar, în structura straturilor lor *iniţiale* (Rosen 1991, p. 130).

Termenul nuclear iniţial din [8], ‘Giorgio’, se comportă ca un obiect direct şi, în consecinţă, se selectează *essere* ca auxiliar. Datorită *Legii lui 1 final* [Final 1 Law][4] (în stratul final trebuie să existe un nominal purtător al relaţiei de subiect) obiectul direct iniţial este avansat la poziţia de subiect.

	1	P	
	1	P	Cho
[7b]	Giorgio	ha	lavorato.

	2	P	
	1	P	
	1	P	Cho
[8b]	Giorgio	è	sparito.

O altă dovadă a existenţei celor două tipuri de intranzitivitate, verificabilă şi în limba română, o constituie testul adjectivului participial, care dovedeşte că subiectul final al unei propoziţii inacuzative (vezi [10b]) se comportă ca obiectul direct al unei propoziţii tranzitive (vezi [9b]), în timp ce subiectul unei propoziţii inergative (vezi [11b]), ca şi subiectul unei propoziţii tranzitive (vezi [9c]), nu verifică testul adjectivului participial.

	1	P	2
[9]	a. Vânătorul	împuşcă	iepurele.
	b. iepurele	*împuşcat*	
	c. *vânătorul	*împuşcat*	

	2	P
	1	P
[10]	a. Trenul	soseşte.
	b. trenul*sosit*	

	1	P	Loc

[4] Legea lui 1 final: „Fiecare propoziţie are în stratul ei final un 1” (Perlmutter & Postal 1984).

[11] a. Copiii înoată în lac.
b. *copiii *înotați*

Ipoteza inacuzativității este relevantă în tratarea pseudoreflexivelor. Atât [12] cât şi [13] sunt propoziții pseudoreflexive, deoarece prezintă numai formă, nu şi un conținut reflexiv. Cu toate acestea, între ele există diferențe importante. În [12] stratul inițial este inacuzativ (nominalul ‘copilul’ este putătorul relației 2 şi nu există vreun purtător al relației 1), deoarece verifică testul adjectivului participial pentru inacuzative: ‘copilul născut’. Avansarea de la 2 la 1, necesară datorită *Legii lui 1 final,* conform căreia în stratul final trebuie să existe un nominal purtător al relației subiect, este realizată prin multiataşament în stratul intermediar, în care nominalul devine purtător atât al relației de tip obiect, cât şi al relației de tip subiect (de la 2 la 1,2 la 1, vezi mai jos). Acest proces se numeşte *avansare retroerentă* [retroherent advancement]. În limba română există un mare număr de propoziții inițial inacuzative care prezintă avansări retroerente, de exemplu, propoziții având predicate precum *‘a se întoarce’, ‘a se prăbuşi’, ‘a se mira’, ‘a se preface’, ‘a se face’, ‘a se sparge’, ‘a se opri’, ‘a se scula’*.

	2		P
	1,2		P
	1		P
	1	P	Cho
[12]	Copilul s-a	născut.	
		reflexiv Ac.	

	1	P
	1,2	P
	1	P
[13]	Copilul	se joacă.
		reflexiv Ac.

În [13] stratul inițial este inergativ (nominalul ‘copilul’ este purtătorul relației 1 şi nu există vreun purtător al relației 2). Existența multiataşamentului într-un strat noninițial este explicată în termeni de *retrogradare retroerentă* [retroherent demotion] sau *antipasiv retroerent* [retroantipassive], care constă într-o retrogradare de la 1 la 2 (antipasivul), reținând însă în stratul intermediar şi relația 1 (multiataşament), urmată apoi de renunțarea la relația 2 în stratul final datorită *Legii lui 1 final*.

O reevaluare (avansare sau retrogradare) este retroerentă dacă nominalul reevaluat dobândeşte o nouă relație gramaticală, dar în acelaşi timp reține şi precedenta relație gramaticală în noul strat (La Fauci 1988, p. 15). Deci o avansare de la 2 la 1 este retroerentă dacă în noul strat nominalul este purtătorul atât al relației precedente (relația de tip obiect direct), cât şi al noii relații gramaticale (cea de subiect). Dar a fi purtător a două relații în acelaşi strat înseamnă multiataşament,

fapt semnalat în limba română de cliticul reflexiv. De asemenea, retrogradarea de la 1 la 2, numită şi antipasiv (pasivul poate fi descris ca o avansare de la 2 la 1, iar procesul invers, de la 1 la 2, primeşte denumirea de antipasiv), este retroerentă dacă în noul strat nominalul este atât purtătorul precedentei relații de subiect, cât şi al noii relații de obiect direct. Aceasta înseamnă că este vorba, din nou, de multiataşament, marcat în limba română prin cliticul reflexiv.

Comparativ cu inacuzativele, în limba română există puține inergative care prezintă multiataşament prin retrogradare retroerentă: *'a se plânge', 'a se teme', 'a se gândi', 'a se juca', 'a se râde'.*

În concluzie, deşi propozițiile [12] şi [13] par să fie identice din punctul de vedere al reflexivității, ele au structuri diferite: în timp ce reflexivul clitic în [12] marchează o avansare retroerentă, cel din [13] semnalează o retrogradare retroerentă.

2.2.2. Cliticul reflexiv nu marchează în mod exclusiv reevaluări ale straturilor inițiale intranzitive (inergative sau inacuzative), ci poate semnala reevaluări şi ale straturilor tranzitive.

	2	P		1
	1,2	P		Cho
	1	P		Cho
	1	P	Cho	Cho
[14]	Legea	s-a	votat	de către parlamentari.
		reflexiv Ac.		

[14] este un pasiv reflexiv în limba română; există un agent exprimat, o retrogradare clară de la 1 la Cho şi, de asemenea, o avansare retroerentă de la 2 la 1. Deşi auxilierea se realizează prin 'a avea' şi nu prin 'a fi', sensul rămâne, totuşi, pasiv. Astfel, construcția [15] va fi interpretată nu ca o propoziție inacuzativă, ci ca una pasiv reflexivă.

	2		P	1
	1,2		P	Cho
	1		P	Cho
	1	P	Cho	Cho
[15]	Legea	s-a	votat.	PRO
		reflexiv Ac.		

În gramatica relațională PRO a fost inițial folosit ca reprezentare a agentului uman nespecificat din construcțiile pasive. Această reprezentare a fost extinsă şi pentru subiectul uman nespecificat din propozițiile impersonale (vezi mai jos) (Blake 1990, p. 2,78).

Dacă un strat inițial tranzitiv poate suferi o avansare retroerentă, el poate să treacă şi printr-o retrogradare retroerentă ca în [16] (Blake 1990, p. 41-45; La Fauci 1988, p. 15-16).

1	P	2

	1,2		P	3
	1		P	3
[16]	Maria	se	întâlneşte	cu Ion.
		reflexiv Ac.		

Antipasivul retroerent din [16] implică retragerea de tip 2,3 (retrogradare de la 2 la 3) sau în alte limbi retrogradarea de la 2 la Cho (Blake 1990, p. 41-45 ; La Fauci 1988, p. 15-16) din cauza *Legii unicităţii în strat*, care nu permite ca două nominale să fie purtătoare ale aceleiaşi relaţii gramaticale în acelaşi strat.

2.2.3. În construcţiile impersonale [17a] şi [17b] *elementul expletiv mut* [silent dummy], notat cu D, în limba română, şi elementul expletiv 'it' în limba engleză nu sunt referenţiale.

		P
	1	P
[17a]	D	Plouă.

		P
	1	P
[17b]	It	rains.

În consecinţă, putem presupune că singura relaţie gramaticală iniţială este cea de predicat, elementul expletiv fiind generat într-un strat noniniţial (Blake 1990, p. 72).

În alte cazuri însă, cum ar fi [18], elementul expletiv înlocuieşte un nominal şi îl retrogradează la statutul de şomer.

		P	2	Loc
		P	1	Loc
	1	P	Cho	Loc
[18]	There	arrived	three men	in town.
	expletiv	sosit	trei oameni	în oraş
	'Au sosit trei oameni în oraş'.			

Unele construcţii impersonale în limba română prezintă forme reflexive (mărci ale multiataşamentului elementului expletiv în strat noniniţial) atât în propoziţii iniţial inergative ([19]), iniţial inacuzative ([20]), cât şi în propoziţii iniţial tranzitive ([21]). Cum poate fi explicată prezenţa cliticului reflexiv în astfel de construcţii impersonale?

	Loc		P	1
	Loc	1	P	Cho
	Loc	1,2	P	Cho
	Loc	1	P	Cho
[19a]	În cameră	D	se fumează.	PRO
			reflexiv Ac.	
	Loc		P	1

	Loc	1,2	P	Cho
	Loc	1	P	Cho
[19b]	În cameră	D	se fumează. reflexiv Ac.	PRO

		P	2	Temp
		P	1	Temp
	1,2	P	Cho	Temp
	1	P	Cho	Temp
[20]	D	Se vine reflexiv Ac.	PRO	la ora opt.

		P	1	2
	1,2	P	Cho	Cho
	1	P	Cho	Cho
[21]	D	Se cumpără reflexiv Ac.	PRO	flori.

O primă explicaţie (diagrama stratală [19a]) ar consta în generarea elementului expletiv mut D în stratul al doilea (trimiţând în şomaj *subiectul uman nespecificat* PRO), urmată de o retrogradare retroerentă semnalată de marca reflexivă. Totuşi, verbul inergativ din [19] nu are o valenţă antipasivă, propoziţii de tipul **În cameră oamenii se fumează* nefiind acceptabile în limba română. Atribuirea multiataşamentului elementului expletiv nu este, deci, rezultatul unei retrogradări retroerente, ci al unui fenomen numit *dubla generare a elementului expletiv* [double dummy birth] (Blake 1990, p. 79). În diagramele stratale [19b], [20] şi [21] elementul expletiv este generat într-un strat noniniţial ca purtător atât al relaţiei gramaticale 1, cât şi al relaţiei gramaticale 2, subiectul uman nespecificat (PRO) suferind retragerea la relaţia de şomer, în timp ce, în propoziţia iniţial tranzitivă [21], retragerea la şomer o suferă atât PRO, cât şi obiectul direct iniţial. Cu alte cuvinte, multiataşamentul în cazul constucţiilor impersonale reflexive în limba română este determinat de dubla generare a elementului expletiv şi nu de reevaluări retroerente.

3. În concluzie, propoziţiile reflexive în limba română prezintă o structură sintactică multistratală. Cliticul reflexiv este o particulă care ţine de morfologia verbului şi marchează multiataşamentul. Acesta poate avea surse diferite:

(1) sensul reflexiv este reprezentat sintactic în stratul iniţial (reflexive propriu-zise);

(2) avansarea retroerentă (de la 2 la 1,2) sau retrogradarea retroerentă (de la 1 la 1,2) (pseudoreflexive);

(3) dubla generare a elementului expletiv (impersonale).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Blake 1990 = Barry J. Blake, *Relational Grammar*, London and New York.

La Fauci 1988 = Nunzio La Fauci, *Oggetti e soggetti nella formazione della morfosintassi romanza*, Pisa.

Perlmutter & Postal 1984 = David Perlmutter & Paul Postal, *Some Proposed Laws of Basic Clause Structure*, în *Studies in Relational Grammar 1*, Chicago.

Rosen 1984 = Carol Rosen, *The Interface between Semantic Roles and Initial Grammatical Relation*, în D. Perlmutter and C. Rosen (eds.), *Studies in Relational Grammar 2*.

Rosen 1991 = Carol Rosen, *Relational Grammar: L2 Learning and the Components of L1 Knowledge*, în *Crosscurrents in Second Language Acquisition and Linguistic Theories*, edited by Thom Huebner and Charles A. Ferguson, Amsterdam – Philadelphia.

Universitatea „Babeş Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31